

σημείωτος. Ἡ μέθοδος δ' αὐτοῦ αὐτὴ ἐβήθη πρὸς τὰς μεταφυσικὰς καὶ ἰδεαλιστικὰς ὑποθέσεις προσομοιάζει τὴν μέθοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τοῦ διὰ τοῦ Herbart κατισχύσαντος ἐμπειρισμοῦ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ.

31. Ἡ κατὰ τὸν I. F. Herbart (1776—1841) ἀνεξάρτητος καὶ ἐρμηνευτικὴ ψυχολογία.

Ὁ Johan. Friedr. Herbart (Ἑρβαρτος) ἀναχωρῶν ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Καντίου καὶ τῆς περὶ «ὄντος καθ' ἑαυτὸ» (Ding an sich) θεωρίας, ἀκολουθεῖ ἰδίαν ὁδὸν εἰς τὴν λύσιν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ τῶν ψυχολογικῶν προβλημάτων. Τὸ περιεχόμενον, ὅπερ μᾶς δίδουσι κατὰ Καντίου τὰ ἔξω ἡμῶν ἀντικείμενα καὶ ὁ τύπος (form) τῆς χρονικῆς καὶ χωρικῆς σχέσεως τούτων, ὅστις σχηματίζεται ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, ἀποτελοῦσι κατὰ τὸν Herbart φαινόμενον (schein) τὸ ὅποῖον προδίδει μὲν, ἀλλὰ δὲν ἀποδίδει καθ' ὅσας αὐτῆς τὰς σχέσεις τὴν καθ' αὐτὸ οὐσίαν καὶ ὕψαιον. Διὰ τοῦτο ἐπιδίδεται εἰς τὴν ἔρευναν καὶ εὐρεσιν τοῦ ὄντος τοῦ πραγματικοῦ. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ νοῦς καὶ τῆς διανοήσεως, ἵπως ὁ Καντίος ἐνόμιζεν, διότι ἡ ἔννοια τοῦ νοῦς εἶναι ἀκαθόριστος καὶ ἂν ληφθῆ ὡς ψυχικὴ τις δύναμις ὑπ' ὅψιν δὲν φέρει εἰς σαφήνειάν τινα, ἐπειδὴ κατὰ τὸν Herbart, ψυχικὰ δυνάμεις ἢ ἰδιότητες δὲν εἶναι, πικρὰ σύμβολα ἐφευρεθέντα, καὶ ἀνύπαρκτοι καθ' ἑαυτάς. Ἡ μόνη πραγματικὴ βίσις λοιπὸν προσεγγίσεως πρὸς τὸ ὄν, εἶναι ἡ ἔννοια, διότι γινώσκεις δὲν εἶναι πικρὰ σύμβολον ἔννοιῶν καὶ ἐπιστήμη ἢ «ἐπεξεργασία τῶν τοιούτων ἔννοιῶν». Ἡ ἐπιστήμη δι' ἐπεξεργασίας καταλλήλου τῶν ἔννοιῶν ἐρευνᾷ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν πραγματικότητα ἐπιδιώκει καθ' ἀρχὰς τὴν σαφήνειαν (klarheit) καὶ τὴν ἐνάργειαν (deutlichkeit) τῶν ἔννοιῶν. Ἡ διασάφησις τῶν ἔννοιῶν ἔχει ὑπ' ὅψιν τὴν διάκρισιν μίαις ἔννοιαις ἀπὸ ἄλλων τοιούτων, ἢ δ' ἐνάργεια τὴν διάκρισιν τῶν γνωρισμάτων ἀπ' ἀλλήλων μίαις καὶ τῆς αὐτῆς συνθέτου ἔννοιαις. Ἐκ τῆς ταιαύτης ἐπεξεργασίας προκύπτουσι κρίσεις καὶ συλλογισμοί, περὶ ὧν πραγματεῖται ἡ λογικὴ. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ περὶ τοῦ κόσμου καὶ αἱ περὶ ἡμῶν αὐτῶν ἀντιλήψεις ἔφερον πλεῖστα ἔννοιαις αἱ ὅποσαι, ὅσον ἐναργέστεραι γίνονται τόσον ὀλιγώτερον ἐπιτρέπουσι τὴν συγκρότησιν τῶν σκέψεων ἡμῶν, διὰ τοῦτο προκόπτει διὰ τὴν ἐπιστήμην ἑτέρα σπουδαία ἀποστολή, ἢ τῆς συμπληρώσεως τῶν τοιούτων ἔννοιῶν κατὰ τρόπον ἀποκλείοντα τὰς λογικὰς δυσκολίας. Ἡ ταιαύτη διὰ συμπληρώσεως μετέπλασις τῶν γενικῶν περὶ κόσμου καὶ περὶ ἡμῶν αὐτῶν ἔννοιῶν ἀποτελεῖ ἔργον τῆς γενικῆς μετα-

φυσικῆς, τῆς ὁποίας αἱ κύριαι ἔννοιαι εἶναι τόσον γενικαί καὶ ἡ ἐπεξεργασία τούτων τοιαύτης ἐφαρμογῆς καὶ ἐπιδράσεως ἐφ' ἀπάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ὥστε πᾶσα αἱ σχετικαὶ μερικαὶ ἔννοιαι νὰ καθορίζονται δι' αὐτῶν εὐκόλως. Αἱ γενικαὶ ἔννοιαι τῆς μεταφυσικῆς περὶ ἡμῶν αὐτῶν ἀποτελοῦσι τὴν ψυχολογίαν ὡς μέρος τῆς μεταφυσικῆς, αἱ γενικαὶ ἔννοιαι περὶ κόσμου τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως καὶ τὴν φυσικὴν θεολογίαν ἢ φιλοσοφικὴν ἔρευναν τῆς θρησκείας. Ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἐξαρτωμένη ἠθικὴ ἀποτελοῦνται ἐξ ἔννοιῶν εὐαρεσκείας ἢ δυσ-αρεσκείας, ἐκτιμήσεως καὶ ὑποτιμήσεως, αἱ ὁποῖαι ἐπιπροστίθενται εἰς τὰς παραστάσεις καὶ εἰς τὸν ψυχικὸν καὶ πνευματικὸν ἐν γένει βίον.

Ἡ ψυχολογία λοιπὸν, κατὰ τὸν Herbart, εἶναι ἐπιστήμη, ἡ ὁποία μεταφυσικῶς ἐπεξεργάζεται διὰ καταλλήλου συμπληρώσεως τὰς γενικὰς ἔννοιαι περὶ ἡμῶν αὐτῶν καὶ κατὰ τρόπον μάλιστα αἴροντα πᾶσαν λογικὴν δυσκολίαν εἰς τὸν συμβιβασμὸν καὶ καθορισμὸν τῶν ἐκ πείρας μερικῶν ἔννοιῶν. Τοιαύτην δέ τινα λύσιν ἐπιδιώκει αὕτη, κατ' αὐτὸν, ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς. Διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῆς ἔννοιαι τῆς ψυχῆς, καὶ διὰ τοῦ μαθημα-τικοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν κατὰ τὴν ἐκδήλωσιν αὐτῆς διὰ τῶν παραστά-σεων, ἡ ψυχολογία γίνεται ἐπιστήμη ὑπὸ τὴν κυρίαν τῆς λέξεως σημα-σίαν καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὰς περὶ αὐτῆς ἀντιλήψεις τοῦ Καντίου. Ὑπὸ τὴν Μεταφυσικὴν ἢ ψυχολογία λαμβάνεται ὡς εἰδικὴ ἐπιστήμη τῶν ἐν ἡμῖν συμβαινόντων καὶ τῆς αἰτίας τούτων ἐπιδιώκουσα τὴν ἐκ τοῦ φαι-νομένου τοῦ ψυχικοῦ ἐν γένει βίου ἔρευναν καὶ γνώσιν τῆς πραγματι-κότητος. Πρὸς τοῦτο ἐπεξεργάζεται καταλλήλως τὰς ἐκ πείρας ἔννοιαι καὶ συμπληρώνει αὐτὰς μεταφυσικῶς. Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα κρίνει λο-γικῶς καὶ ὑπολογίζει μαθηματικῶς, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπηται ἀμφιβολία εἰς τὰ συμπεράσματα, ἅτινα θὰ ἐξαχθῶσι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Οὕτω λαμβάνει κατὰ τὸν Herbart ἡ ψυχολογία καθαρῶς ἐπιστημονικὴν μορ-φήν. Ἄλλ' ἢ ἀνάδειξις τῆς ψυχολογίας εἰς αὐτοτελῆ ἐπιστήμην δὲν συν-ετέλεσθη μόνον διὰ τούτου. Ὑπάρχει καὶ ἕτερα βᾶσις τῆς ψυχολογίας, παρὰ τοῦ Herbart ἐπίσης τὸ πρῶτον τεθεῖσα: Κατ' αὐτὴν ἡ ψυχολο-γία, ὡς ἐπιστήμη τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν εἰς ἣν πρέπει νὰ στηριχθῆ ἡ ἀγωγή καὶ ἡ διδασκα-λία διότι μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον αὐταὶ δύνανται νὰ ἔχωσι σαφεῆ γνώσιν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῶν καὶ νὰ καθοδηγηθῶσι εἰς τὰ κατάλληλα μέσα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των, ὅστις καθορίζεται παρὰ τῆς ἠθικῆς. Ἡ ἀγωγή ἐγένετο ἀθαιρέτως ἀπὸ ἀπόψεως μεθόδων καὶ μέ-σων παιδαγωγικῶν. Τὰ ἰδεώδη τῆς κοινωνίας ἔδιδον μὲν τὴν κατεύθυν-

σιν εις αὐτήν, ἀλλ' ἢ ἀνάπτυξις τῶν ἰδεωδῶν τούτων εις τὴν ψυχὴν τῶν παιδίων ἐγίνετο ἄνευ ἐπιστημονικῆς γνώσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἐν τῇ ἀγωγῇ ἔρχεται νὰ συμπληρώσῃ ἡ ψυχολογία, ἡ ὁποία μετὰ τῆς Ἰθικῆς συντελεῖ εις τὴν ἀνάδειξιν τῆς Παιδαγωγικῆς εις ἐπιστήμην. Ἡ καθαρῶς λουπὸν θεωρητικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἀπαίτησις ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ πρακτικὴ ἀναγκὴ ἐν τῇ ἀγωγῇ, ἀφ' ἑτέρου ὡς ἠθέλησε νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἡ ψυχολογία τοῦ Herbart, συνετέλεσαν εις τὴν ἐπιβολὴν τῆς ψυχολογίας, ὡς ἐπιστήμης ὀλίγου κατ' ὀλίγον ἀποκτησάσης ἀνεξαρτησίαν καὶ ἴδιον περιεχόμενον.

Ἡ ψυχολογία τοῦ Ἑρβάρτου ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν μεταφυσικῶς θέλει νὰ καθορίσῃ ὡς ἐνιαῖον τρόπον ἐμφανίσεως τῆς ὑπάρξεως εις πάντα τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰς καταστάσεις τῆς ζωῆς. Ἡ ψυχὴ εἶναι τι τὸ ἐνιαῖον καὶ ἀβυθυστάτων, διότι παρουσιάζεται ὡς ἐνότης αἰσθημάτων, ἐντυπώσεων, παριστάσεων, συναισθημάτων κλπ. Ἀλλὰ τὸ ἐν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι πολλαπλότης συγχρόνως, διότι αἱ ἔννοιαι τῆς ἐνότητος καὶ πολλαπλότητος εὐρίσκονται εις ἀντίρρασιν πρὸς ἀλλήλιας. Οἷτε οὐσία εἶναι ἡ ψυχὴ, διότι τότε πρέπει νὰ ἀποτελεῖται ἐξ ἰδιωτήτων ἢ δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ὡς ἐμπειρικὰ φαινόμενα, εἶναι ἐκδηλώσεις ἀπλαῖ προδίδουσαι, ἀλλὰ μὴ ἀποδίδουσαι τὸ καθ' αὐτὸ ὄν. Ἐπίσης δὲν συμβιβάζεται κατὰ τὸν Herbart ἡ ἔννοια τῆς ὑπάρξεως ψυχῆς πρὸς τὴν ἔννοιαν ἀλλαγῆς καὶ κινήσεως, καὶ πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐγῶ. Ἀλλαγὴ καὶ κίνησις εἶναι φαινόμενον, ἐγὼ δὲ εἶναι ἔννοια σχηματιζομένη ἐκ τῶν σχέσεων καὶ συσχετίσεων τῶν ἐν ἡμῖν καὶ τῶν ἔξω ἡμῶν συμβαινόντων. Ἐὰν λοιπὸν, κατὰ τὸν Herbart, ἐμβαιθύνωμεν εις τὰ φαινόμενα, τὰς καταστάσεις καὶ εις τὰς χωρικὰς καὶ χρονικὰς σχέσεις τῶν ἀντικειμένων, θὰ λάβωμεν τὴν ἐντύπωσιν οὐα εις αὐτὰς ὑπάρχει φαινόμενον τι ἀποτελοῦν ἐκδηλώσιν ὑπάρξεως, ἀλλὰ μὴ ἀποδίδον ταύτην. Ἡ σχέσις αὕτη φαινομένου καὶ ὑπάρξεως φέρουσιν εις παραδοχὴν ὑπάρξεων, ὁπλῶν καὶ πραγματικῶν οὐσιῶν, αἱ ὁποῖαι ἄνευ ἰδιαιτέρων ἰδιωτήτων ἢ ποιότητων, συντηροῦσιν ἐαυτὰς ἐναντίον πάσης ἀλλαγῆς καὶ κινήσεως, πάσης ἐπιδράσεως ἐπ' ἀλλήλιον. Αἱ τοιαῦται ἀπλαῖ οὐσίαι κατὰ τὸν Herbart εἶναι πολλαί, μία δ' ἐξ αὐτῶν εἶναι καὶ ἡ ψυχὴ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Herbart στρέφει ὀπίσω πρὸς τὸν Leibnitz καὶ δημιουργεῖ τὴν θεωρίαν οὐσιῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περὶ μονάδων θεωρίας. Ἡ διαφορὰ συνίσταται εις τὸ ὅτι ἡ μὲν μονὰς τοῦ Leibnitz, ἔχει προσληπτικὴν δύναμιν, ἰδιότητα δηλαδὴ, ἐνῶ ἡ πραγματικὴ οὐσία (reales wesen) τοῦ Herbart οὐδὲν ἔχει πλὴν τῆς ὑπάρξεώς της εις ἣν ἐμμένει καὶ συντηρεῖται.

Ἡ ψυχὴ λοιπὸν εἶναι ἀπλοῦν τι καὶ πραγματικόν, ὄχι substanz (οὐσία), ἀλλὰ existenz (ὑπαρξίς) ἀπλῶς. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἐπιλαμβάνεται ὁ Herbart τὴν ἐνότητα τῶν διαφορῶν παραστάσεων καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ὡς ἀπλὴ οὐσία ἡ ψυχὴ ὄχι μόνον δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ μέρη, ἀλλ' οὔτε ἰδιότητος φέρει. Εἶναι ἄνευ χωρικῶν καὶ χρονικῶν σχέσεων, ἄνευ «διεστέσεων καὶ δυνάμεων, οὔτε προσλαμβάνουσα, οὔτε παραγούσα τι...» (Lehrbuch zur Psychologie σελ. 109). Εἶναι τι κατώτερον τοῦ ἀγράφου χάριτος κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἢ τῆς διὰ τάσεων διακρινομένης μονάδος τοῦ Leibnitz, ἢ τῆς οὐσίας τοῦ Πλάτωνος διότι «ἐξ ἀρχῆς οὔτε παραστάσεις, οὔτε συναισθηματά, οὔτε ἐπιθυμίας περιέχει». Δὲν εἶναι οὔτε τὸ υποκείμενον (subjekt) τοῦ Καντίου, διότι «δὲν ὑπάρχουσιν εἰς αὐτὴν οἱ τύποι ἐπακτείας καὶ διανοήσεως» οὔτε οἱ νόμοι βουλήσεως καὶ πράξεως, οὔτε προπαρασκευηθεὶς διὰ πάντα ταῦτα» (σελ. 109). Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπλοῦν τι «ἄγνωστον, τὸ ὁποῖον πάντοτε θὰ παραμένῃ ἄγνωστον μὴ δυνάμενον νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον μῆτε τῆς μεταφυσικῆς, μῆτε τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας» (σελ. 109 Lehrb. z. Psychologie). Ἄλλ' ἀφοῦ εἶναι τι τὸ ἄγνωστον, πῶς ὀρίζει ὁ Herbart τότε, τί δὲν εἶναι ἡ ψυχὴ; Καὶ ἂν ἡ ψυχὴ δὲν ἔχει χωρικὴν καὶ χρονικὴν σχέσιν, τότε πῶς τοποθετεῖ αὐτὴν ὁ Herbart εἰς τὴν διάνοησιν καὶ εἰς τὸ σῶμα; Αἱ ἀντιφάσεις αὗται φέρουσιν εἰς τὴν παραδοχὴν ὅτι ὁ Herbart ὑποθετικῶς μόνον λαμβάνει τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς καὶ διακρίνων αὐτὴν ὡς οὐσίαν ἐπιχειρεῖ νὰ στηρίξῃ ἐπ' αὐτῆς ὀλόκληρον τὸ σύστημα τοῦ μηχανισμοῦ τοῦ ψυχικοῦ βίου κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς μηχανικὰς σχέσεις τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως. «Μεταξὺ πολλῶν, διαφορῶν πρὸς ἀλλήλας, ἀπλῶν οὐσιῶν τοιούτων, ὑπάρχει σχέσις τις, τὴν ὁποῖαν μεταφορικῶς ἐκ τῶν ἀντικειμένων, δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς πίσεις καὶ ἀντίδρασιν, ὡς δύναμιν καὶ ἀντίστασιν. Ὅπως δὴλαδὴ ἡ πίσις εἶναι κίνησις τις, οὕτω καὶ ἡ σχέσις τῶν ἀπλῶν οὐσιῶν συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ ἀπλὴ ποιότης ἐκάστης οὐσίας ἀλλάσσει κατὰ τι διὰ τῆς ἐπιδράσεως ἐτέρας οὐσίας, ἂν δὲν ἤθελε προκύψει ἀντίστασις, πρὸς συγκράτησιν τῆς ποιότητος. Τοιαῦται ἀντιδράσεις πρὸς αὐτοσυντηρησίαν συμβαίνουσι πράγματι πανταχοῦ ἐν τῇ φύσει καὶ αὗται ἀποτελοῦσι τὸν σύνδεσμον μεταξὺ γιγνομένου ἢ συμβεβηκότος καὶ ὑπάρξεως ἢ οὐσίας (Lehrb. z. Psychologie σελ. 110).

Μία ἐκ τῶν πολλῶν τοιούτων ἀπλῶν οὐσιῶν εἶναι καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ. Ἐξ ἐπιδράσεως πρὸς ἐτέρας οὐσίας προκαλεῖται ἐπίδρασις ἐπ' αὐτῆς καὶ ἀντίδρασις, ὧν ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ προσπάθεια αὐτοσυν-

τηρησίας τῆς ψυχικῆς καταστάσεως. Ἡ αὐτοσυντηρησία τῆς ψυχῆς αὕτη ἐπιτυγχάνεται καὶ ἐκδηλοῦται διὰ τῶν ἀπλῶν παραστάσεων, εἰς τρόπον ὥστε ἡ παράστασις ἑαυτῆς καὶ ἡ παράστασις τοῦ ἀντικειμένου νὰ ἔρχονται εἰς ἀγῶνα ἐπικρατήσεως ἐξ οὗ κρατεῖ μὲν τὴν ἰδίαν αὐτῆς κατάστασιν ἡ ψυχὴ, ἀσχολεῖται ὅμως καὶ εἰς τὰς οὕτω ἐξ ἐπιδράσεως προκυπτούσας παραστάσεις ἀντικειμένων, φαινομένων καὶ καταστάσεων ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου. Ἡ παράστασις λοιπὸν εἶναι γεγονός, φαινόμενον, καὶ μάλιστα τὸ θεμελιωδέστερον τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Διὰ τὴν προκύψην ὅμως παραστάσεως πρέπει νὰ ἐπέλθῃ ἐπίδρασις ἄλλης οὐσίας ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Τοῦτο διότι ἀπόλυτον γεγονός ἢ φαινόμενον, ἀλλαγὴ ἀντικειμένου ἀφ' ἑαυτοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ, ὅπως ὁ Herbart αὐτὸς τονίζει κρίνων τὸν Leibnitz. Ἐξ ἀλληλεπιδράσεως τῶν δύο οὐσιῶν δὲν ἀλλάσσει τι ἄλλο ἐν τῇ ψυχῇ, εἰμὴ ἡ κατῴστασις αὐτῆς καὶ ἐρωτᾶται τῶρα κατὰ πόσον συμβιβάζεται ἡ ἀλλαγὴ καταστάσεων πρὸς τὸ ἀναλλοίωτον καὶ ἀπαράλλακτον τῆς ψυχῆς ὡς ἀπλῆς οὐσίας, ὅπως νομίζει ὁ Herbart. Ἐναντίον τῆς ἀντιφάσεως ταύτης αὐτὸς ὁ Herbart φροντίζει νὰ ἐξοικονομήσῃ τὰ πράγματα διατεινόμενος ὅτι ὅχι ἡ ψυχὴ ἀλλάσει διὰ τῶν καταστάσεων, ἀλλ' αἱ καταστάσεις ἀλλάσσουν εἰς αὐτῇ. «Ἡ ψυχὴ μένει πάντοτε ἡ αὐτὴ». Ἀλλὰ τότε γεννᾶται τὸ ζήτημα πῶς αἱ καταστάσεις αὗται ἀνήκουσιν εἰς τὴν ψυχὴν. Ἐφ' ὅσον ἡ ψυχὴ οὐδὲν προσλαμβάνει, δὲν κατέχει ἄλλοτε ἐκτὸς τοῦ ἑαυτοῦ της, δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ καὶ φορεὺς πραγμάτων, ἅτινα δὲν ἀνήκουσιν εἰς αὐτήν. Αὗται καὶ πλεῖστα ἄλλα ἀπορία περὶ συνειδήσεως λ.χ. προκύπτουσι ἐκ τῆς ψυχολογίας τοῦ Ἐρβάρτου εἰς κριτικὴν τῶν ὁποίων δὲν θέλομεν νὰ ἐπιμείνωμεν, ἐφ' ὅσον ἡ ψυχολογία του ἀνήκει πλέον εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ αἱ νεώτεροι ἐρευνᾶν ἄλλως ἔθεσαν τὰ ζητήματα. Ἄς ἴδωμεν ὅμως πῶς σχετίζει τὴν τοιαύτην ἰποθετικὴν ψυχὴν πρὸς τὸ σῶμα. Ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν Herbart ἔχει τὴν θέσιν της εἰς ἓν σημεῖον τοῦ ἐγκειράλου! Τὸ σῶμα ὡς ὄργανισμὸς μετὰ τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖ σύστημα πραγματικῶν οὐσιῶν (realien).

Ἐκ τῶν σωματικῶν οὐσιῶν προκύπτουσι ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς ψυχῆς καὶ οὕτω γεννῶνται αἱ παραστάσεις περὶ τοῦ σώματος ἡμῶν ἐν γένει. Ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων καὶ καταστάσεων πάλιν προκύπτουσι τοιαῦται ἐπιδράσεις ἄλλων οὐσιῶν, αἱ ἅποιαι διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων καὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος φθάνουσι μέχρι τῆς ψυχῆς, ὅπου γεννῶνται ἐξ ἀντιδράσεως αἱ περὶ αὐτῶν παραστάσεις. Σῶμα καὶ ψυχὴ ἀποτελοῦσι, κατὰ τὸν Herbart, «ἄλλυσιν συνεχόμενων ἀντιδράσεων καὶ τάσεων πρὸς αὐτοσυντηρησίαν» οἱ

τως ὥστε «ἀπὸ τοῦ ποδὸς μέχρι τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μέχρι τῆς ψυχῆς, μία ἀκολουθία ἐσωτερικῶν καταστάσεων, ἀνευ χρονικῆς διακοπῆς καὶ ἀνευ κινήσεως κατὰ τόπον (αὗται εἶναι ἀπλᾶ φαινόμενα)—κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις νὰ ἐκτείνηται». Ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν θέσιν τῆς εἰς τὸ μεταξὺ ἐγκεφάλου καὶ νωτιαίου μυελοῦ διάστημα, ἐνῶ εἰς τὰ ζῶα ἡ ψυχὴ κατοικεῖ εἰς τὸν νωτιαῖον μυελόν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπικοινωνοῦσα πρὸς τὸ σῶμα καὶ πρὸς τὸν ἔξω κόσμον διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἢ μᾶλλον, ὅπως θέλει ὁ Herbart, δεχομένην ἐπίδρασεις καὶ ἀντιδρῶσα πρὸς ἄλλας οὐσίας διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων. Ἡ σχέσις τῆς ψυχῆς καθ' ἑαυτὴν τε καὶ καθ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα εἶναι καθαρῶς μηχανικὴ, ὡς δ' εὐκόλως ἐξάγεται, καὶ ἡ οὐσία καὶ αἱ σχέσεις αὐτῆς εὐρίσκονται παρὰ τοῦ Herbart τῇ βοήθειᾳ φυσικῶν μεθόδων, ὅπως ἡ πίεσις καὶ ἀντίστασις ἢ ἀντίδρασις ἀποδεικνύουσιν. Ἐκ τοῦ μηχανισμοῦ δὲ τούτου δὲν παρεκκλίνει ὁ Herbart, οὔτε εἰς τὴν ἐρμηνείαν καὶ αὐτῶν τῶν ἀσχέτων πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ τὰς φυσικὰς μεθόδους ψυχικῶν φαινομένων.

Διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων μεταφέρεται ἡ ἐπίδρασις ἄλλων οὐσιῶν εἰς τὴν ψυχὴν, ἡ ὁποία ἀντιδρᾷ καὶ προσπαθεῖ νὰ συντηρηθῇ εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς κατάστασιν. Πᾶσα τοιαύτη προσπάθεια αὐτοσυντηρησίας ἀποτελεῖ αἴσθημα καὶ παράστασις συγχρόνως ὀρισμένης ἐντάσεως. Μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ ἔξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ ἡ ἀπαξ γεννηθεῖσα παράστασις παραμένει καὶ τηρεῖ τὴν αὐτὴν μηχανικὴν σχέσιν πρὸς τὰς συγχρόνως ἢ προηγουμένως ὑπαρξάσας παραστάσεις, τῆς πίεσεως καὶ ἀντιστάσεως. Οὕτω πολλαὶ παραστάσεις κωλύουσιν ἀλλήλας καὶ ἀναλόγως τῆς ἰσχύος αὐτῶν καὶ ἐντάσεως ἄλλαι μὲν πιεζόμεναι ὑπὸ ἰσχυροτέρων ἐπισκοτίζονται ἢ πίπτουσι εἰς τὸν σκοτεινὸν τῆς συνειδήσεως θάλαμον, ἄλλαι δὲ συγγενεῖς πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν συνειδήσει παράστασιν ἀνέρχονται τῇ βοήθειᾳ ταύτης ἐκ τοῦ σκοτεινοῦ, εἰς τὸν φωτεινὸν τῆς συνειδήσεως θάλαμον. Ἐχομεν λοιπὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔντασιν τῶν παραστάσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ κώλυσιν τούτων ἀναλόγως τῆς διαφορᾶς τῆς ἐντάσεως αὐτῶν. Αἱ σχέσεις τῆς ἐντάσεως τῶν παραστάσεων κατὰ τὰς κωλύσεις αὐτῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογισθῶσι μαθηματικῶς καὶ μετ' αὐτῶν πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, οὕτω δὲ εὐρίσκομεν κατὰ τὸν Herbart τὸ σημεῖον μετρήσεως καὶ ὑπολογισμοῦ τῶν ψυχικῶν φαινομένων παρὰ τὰς ἀντιθέτους ἀντιλήψεις τοῦ Καντίου. Παρατηροῦντες τὰς παραστάσεις κατὰ τὴν σχέσιν αὐτῶν ἐντάσεως καὶ κωλύσεως ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἰσορροποῦσαν κατάστασιν αὐτῶν δυναμένην νὰ χαρακτηρισθῇ

ὡς στατική τῶν παραστάσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ μηχανικήν, ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ καθορίζωμεν τὴν ἔντασιν αὐτῶν κατ' ὄρισμένον χρόνον ἀλλαγῆς. Δύο σύγχρονοι λ. χ. παραστάσεις ἢ Α καὶ ἢ Β ἄς θεωρηθῶσιν ἴσης ἐντάσεως, ὥστε ἐκάστη νὰ ἰσοδυναμῇ πρὸς μονάδα=1 καὶ ἄς ὑποθεθῇ ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει ἀντίθεσις, ὥπως λ. χ. ἐρυσθηροῦ καὶ κτερίνου, ὥστε ἢ μὲν μία νὰ μὴ κωλύεται, ἐνῶ ἢ ἑτέρα νὰ ὑφίσταται τελικὴν καὶ πλήρη κώλυσιν. Ἐπειδὴ κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀντιφάσεως ἀντίθετα καὶ ἀσυμβίβαστα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συνυπάρξωσιν, ἔπεται ὅτι ἢ μία ἐκ τῶν δύο παραστάσεων ἔπρεπε νὰ λείψῃ χάριν τῆς ἄλλης. Ἄλλ' ἐκάστη τῶν παραστάσεων τούτων ἀντεπεξέρχεται κατὰ τῆς ἄλλης μετ' ἴσης δυνάμεως προσπαθεῦσαι νὰ συντηρηθῇ, καὶ λόγῳ τοῦ ἴσου τῆς ἐντάσεως αὐτῶν ἐξ ἐκάστης κωλύεται τὸ ἥμισυ τοῦ ποσοῦ τῆς ἐντάσεως εἰς τρόπον ὥστε τὸ ἄθροισμα τῆς κωλύσεως ἀμφοτέρων νὰ ἰσοδυναμῇ πρὸς τὸ ποσὸν τῆς ἐντάσεως τῆς μιᾶς ἐκ τῶν δύο. Τοῦτο, διότι ἢ ὑπαρξίς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαλειφθῇ. Ὡστε συνυπάρχουσιν αἱ δύο ἀντίθετοι παραστάσεις μὲ τὸ ἥμισυ τῆς ἐντάσεώς της ἐκάστη λόγῳ τῆς ἐξ ἴσου κωλύσεως ἀλλήλων. Ἐὰν ἢ ἀντίθεσις τῶν παραστάσεων δὲν εἶναι ἀπλῶς ποιοτική, ἀλλὰ καὶ ἐντατική, ὥστε ἢ μία ἐκ τῶν δύο νὰ μὴν ἔχῃ ἔντασιν ἰσοδυναμιθεῖσαι πρὸς μονάδα=1, τότε ἢ κλασματικὴ σχέση αὐτῆς χρησιμεύει ὡς παράγων προσδιορισμοῦ τοῦ ἄθροίσματος ἢ ὀλικοῦ ποσοῦ τῆς κωλύσεως. Ἐὰν π. χ. αἱ παραστάσεις Α καὶ Β εἶναι ἀνόμοια κατὰ τὴν ἔντασιν καὶ εἰς τρόπον ὥστε ἢ ἔντασις τῆς πρώτης νὰ εἶναι=α καὶ τῆς δευτέρας=β, ἦτοι $\alpha > \beta$, ἢ δὲ ἀντίθεσις τῶν Α καὶ Β πλήρης, τότε ἀρκεῖ, κατὰ τὸν Herbart, τὸ ποσὸν τῆς ἐντάσεως τῆς ἀδυνατοτέρας β νὰ κωλυθῇ ἐξ ἀμφοτέρων. Τοῦτο, διότι ἐὰν ἢ μία ἐξέλειπεν κατ' ὀλοκληρίαν δὲν θὰ διεκρίνετο ἢ μεταξὺ αὐτῶν ἀντίθεσις. Ὡστε τὸ ἄθροισμα κωλύσεως τῶν δύο τούτων παραστάσεων εἶναι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει=β. Ἐκάστη παράστασις μετ' ὅλης τῆς ἐντάσεώς της ἀντιδρᾷ κατὰ τῆς κωλύσεως. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἐκάστη παράστασις, ὅσον ἰσχυροτέρα καὶ μεγαλειότερα ἐντάσεως εἶναι, τόσον ὀλιγότερον κωλύεται. Διὰ τοῦτο ἢ Α ὡς ἰσχυροτέρα λαμβάνει ἐκ τοῦ ἄθροίσματος τῆς κωλύσεως =β, τὸ ποσὸν $\frac{\beta^2}{\alpha+\beta}$ καὶ ἢ Β τὸ ποσὸν $\frac{\alpha\beta}{\alpha+\beta}$. Ἢ Α λοιπὸν μένει εἰς τὴν συνείδησιν μὲ τὴν ἔντασιν $\alpha - \frac{\beta^2}{\alpha+\beta} = \frac{\alpha^2 + \alpha\beta - \beta^2}{\alpha+\beta}$ καὶ ἢ Β μὲ τὴν ἔντασιν $\beta - \frac{\alpha\beta}{\alpha+\beta} = \frac{\beta^2}{\alpha+\beta}$. Ἐὰν ἔχωμεν τρεῖς παραστάσεις πλήρους ἀντιθέσεως ὡς πρὸς ἀλλήλας, τῶν ὁποίων αἱ ἐντάσεις α, β, γ, εἶναι $\alpha > \beta$, $\beta > \gamma$, τότε τὸ ἄθροισμα τῆς κωλύσεως, κατὰ Herbart, εἶναι =β+γ ἦτοι ἴσον πρὸς τὸ ἄθροισμα τῆς ἐντάσεως ἀμφοτέρων τῶν ὀλιγοτέρας ἰσχύος

παραστάσεων. Καὶ τὸ ἄθροισμα τοῦτα τῶν παραστάσεων μοιράζεται κατ' ἀντίστροφον λόγον πρὸς τὸ πρῶτον τῆς ἐντάσεως ἐκάστης. Εἶναι δυνατόν, κατὰ τὸν Herbart ἢ μᾶλλον ἀδύνατος παράστασις νὰ λαμβάνη τὸ μέγιστον μέρος τῆς κωλύσεως καὶ νὰ ἀποδιώκεται διὰ τοῦτο ἐκ τῆς συνειδήσεως διὰ νὰ ἐπανέλθῃ ὅταν ἤθελον προκύψῃ εὐνοϊκαὶ περιπτώσεις. Τοῦτο σημαίνει ὅτι αἱ παραστάσεις ἐπισκοτιζονται ἢ περιπίπτουσιν εἰς τὸν σκοτεινὸν τῆς συνειδήσεως θάλαμον. Τὸ ὄριον μεταξὺ ἐπισκοτίσεως καὶ παραμονῆς τῆς παραστάσεως εἰς τὴν φωτεινὴν συνείδησιν καθορίζω ὁ Herbart = 0, ὀνομάζει οὐδὸν τῆς συνειδήσεως, κατ' ἀτυχῆ μεταφορικὴν ἔκφρασιν, ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν φύσιν τῶν παραστάσεων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅμως ἀσχολεῖται εἰς τοιοῦτους ὑπολογισμοὺς ἐκ ζήλου ἐφαρμογῆς τοῦ μαθηματικοῦ ὑπολογισμοῦ ἐπὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων καθορίζων μάλιστα καὶ συντελεστὴν τῆς μεταξὺ οὐδοῦ καὶ καθόδου εἰς τὸν σκοτεινὸν θάλαμον θέσεως τῶν παραστάσεων. Οὕτω εἰς τὰς παραστάσεις $\alpha > \gamma$ καὶ $\beta > \gamma$ ὅποτε $\alpha = 1$ καὶ $\beta = 1$ ὁ συντελεστὴς τῆς γ εἶναι $\sqrt{\frac{1}{2}} = 0,707$.

Πλὴν τῆς μηχανικῆς σχέσεως τῶν παραστάσεων κατὰ τὴν κώλυσιν, ὁ Herbart προσπαθεῖ νὰ εὑρῇ τρόπον ὑπολογισμοῦ καὶ τῆς ἐντάσεως αὐτῶν. Οὕτω : ἔάν ἡ εὐκολία συλλήψεως παραστάσεως κατὰ σταθερὰν ἰσχὴν τοῦ ἐπεθισμού (τὴν ὁποίαν παριστάνομεν ἀπλῶς = 1) ἰσοδυναμῆι πρὸς = α , τότε καὶ ὅταν ἡ παράστασις φθάσῃ εἰς τὸν βαθμὸν ἐντάσεως x θὰ εἶναι αὕτη ἀκόμη = $\alpha - x$. Ἡ ταχύτης μετ' ἧς παράστασις τις αὐξάνει κατ' ἔντασιν εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀνάλογος πρὸς τὴν εὐκολίαν τῆς συλλήψεως αὐτῆς. Ἐπομένως μειοῦται διαρκῶς διότι μειοῦται καὶ ἡ εὐκολία συλλήψεως. Λαμβανομένης ὡς χρονικῆς μονάδος ($t = 1$) τοῦ χρόνου, κατ' ὃν ἡ παράστασις φθάνει εἰς πλήρη ἰσχὴν = α , ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχικὴ ταχύτης αὐξήσεως αὐτῆς θὰ παρέμενεν ἀμετάβλητος, κατὰ πρῶτον τι ἐλάχιστον μέρος τοῦ χρόνου = $\frac{t}{n}$ ἢ ταχύτης τῆς αὐξήσεως τῆς ἐντάσεως μένει περίπου ἀμετάβλητος, ἐνῶ κατὰ τὸ πρῶτον ἀπείρως μικρὸν χρονικὸν μέρος = dt θεωρεῖται ὡς σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητος. Ὡστε κατὰ τὸ πρῶτον χρονικὸν μέρος $\frac{t}{n}$ φθάνει ἡ παράστασις εἰς τὸν βαθμὸν ἐντάσεως $\alpha \cdot \frac{t}{n}$ ἐνῶ κατὰ πρῶτον ἀπείρως μικρὸν χρονικὸν διάστημα dt φθάνει εἰς τὸν βαθμὸν ἐντάσεως $\alpha \cdot dt$. Ἐάν κατὰ τι ἐπόμενον χρονικὸν διάστημα, μετὰ παρέλευσιν οἰουδήποτε χρονικοῦ διαστήματος = t , ἡ παράστασις ἤθελε φθάσει εἰς τὸ σημεῖον ἐντάσεως x , ὅποτε ἡ εὐκολία συλλήψεως αὐτῆς δὲν εἶναι πλέον = α , ἀλλὰ ἀκόμη μόνον = $\alpha - x$, τότε κατὰ μικρὸν τι χρονικὸν διάστημα = $\frac{t}{n}$ ἢ παράστασις δὲν αὐξάνει κατ' ἔντασιν $\alpha \cdot \frac{t}{n}$ περίπου, ἀλλὰ $(\alpha - x) \cdot \frac{t}{n}$ περίπου καὶ κατὰ ἀπείρως χρο-

νικόν διάστημα = dt ὄχι κατ' a . dt ἀλλὰ $(a-x)dt$. Ἐάν σημειώσωμεν λοιπὸν ὡς dx τὴν αὐξήσιν τῆς ἰσχύος, τὴν ὁποίαν ἡ παρίστασις ἀφοῦ φθάσῃ εἰς τὸν βαθμὸν ἐντάσεως x κατ' ἀπέριτος μικρὸν χρονικὸν διάστημα = dt λαμβάνει, τότε συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω τὸ $dx = (a-x)dt$, εἶναι $\frac{dx}{a-x} = dt$ ἐκ τῆς ἔξωσεως τοῦ ὁποίου, ἀφοῦ λάβωμεν ὅπ' ὄψιν ὅτι ἡ παρίστασις ἀπὸ τοῦ $= 0$ αὐξάνει, ὥστε διὰ $t = 0$ καὶ $x = 0$ εἶναι, προκύπτει τὸ ἀποτέλεσμα: $x = a(1 - e^{-t/a})$, ἐφ' ὅσον ὡς e ἐννοοῦμεν τὴν βάσιν τοῦ φυσικοῦ λογαρίθμου. Ἐάν ἡ ἰσχύς τοῦ ἐρεθισμοῦ ληφθῇ μὲν ὡς σταθερά, ἀλλ' ὄχι $= 1$, ἀλλὰ $= \beta$, τότε ἡ ἔντασις τῆς παραστάσεως κατὰ τὸ πρῶτον χρονικὸν διάστημα dt (ἀντὶ $= a \cdot dt$) θὰ εἶναι μᾶλλον $= \beta a \cdot dt$, ἐπομένως κατὰ τὸ μετὰ παρέλευσιν τοῦ χρόνου t , κατ' ὄν ἡ παρίστασις φθάνει μέχρι τοῦ βαθμοῦ ἐντάσεως x , παρερχόμενον χρονικὸν διάστημα = dt , ἡ ἔντασις τῆς παραστάσεως αὐξάνει κατὰ $\beta(a-x)dt$ δηλαδή $dx = \beta(a-x)dt$, ὅθεν προκύπτει: $x = a(1 - e^{-\beta t/a})$. Ἐντεῦθεν προκύπτει ὅτι ἡ παρίστασις ἀρκετὰ μὲν ταχέως προσεγγίζει πρὸς τὴν ἔντασιν $= a$, οὐδέποτε ὅμως φθάνει εἰς αὐτὴν πλήρως. Λι' ἀναλόγου παρατηρήσεως καὶ ὑπολογισμοῦ προσδιορίζει ὁ Herbart καὶ τὴν βαθμιαίαν μείωσιν τοῦ ἀντιθέτου τῆς κωλύσεως (hemmungssumme).

Ἐπισκοποῦντες τὰ κατὰ τὴν ψυχολογίαν τοῦ Herbart καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀρνητικὴ ἀποψις ὡς πρὸς τὸν ὅρισμὸν τῆς ψυχῆς φέρει εἰς τὸ μόνον θετικὸν συμπέρασμα ὅτι αἱ παραστάσεις ἀποτελοῦσι τὸ ἔσχατον καὶ μὴ παρεχόμενον περιεχόμενον τῆς ψυχῆς καὶ τῆς συνειδήσεως, τὸ στοιχεῖον δηλαδή ἐξ οὗ διὰ μηχανικῶν σχέσεων παράγονται πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Αὐτὰ δὲν λαμβάνουσι τι ἔξωθεν, ἀλλ' ἀπλῶς προκαλοῦνται ἔξωθεν, ὅπως καὶ ἡ λειτουργία τῶν αἰσθήσεων. Αἰσθημα καὶ ἀντίληψις δὲν διαφέρουσιν ἀπὸ τῆς παρίστασιν, εἰμὴ κατὰ χρονικὴν σειρὰν τῆς γενέσεώς των καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ ἢ μή. Τὸ αἰσθημα δηλαδή γεννᾶται ὄχι εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀλλ' εἰς τὴν ἀντίδρασιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν ἔξωτερον ἐρεθισμὸν, ὅταν τὸ πρῶτον οὗτος ἐπιδρᾷ, ἢ δ' ἀντίληψις ὅταν διὰ πολλοστήν φορὰν ὁ αὐτὸς ἐρεθισμὸς ἐπιδρῶν προκαλεῖ τὴν αὐτὴν ἢ ὁμοίαν παρίστασιν—ἄλλοτε προκαληθεῖσαν—ἐκ τῆς σκοτεινῆς εἰς τὴν φωτεινὴν συνείδησιν. Ἐπομένως αἰσθημα καὶ ἀντίληψις εἶναι πρωτογενεῖς ἢ διὰ τῆς παρουσίας τοῦ ἀντικειμένου προκαλούμεναι παραστάσεις ἐν τῇ ψυχῇ. Τὰ αἰσθητήρια, τὰ νεῦρα καὶ ὁ ἐγκέφαλος εἶναι μέσα μεταβιβάσεως τῶν ἐρεθισμῶν ἀπλῶς, μὴ δυνάμενα αὐτῶν νὰ παράγωσι ψυχικὸν τι φαινόμενον, ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ αἰσθητικοὶ τῶν νεωτέρων χρόνων ἐν Ἰαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ παραδέχονται. Ἡ πραγ-

ματική και ἀληθῆς αἰτία τῶν ψυχικῶν φαινομένων εὐρίσκεται κατὰ τὸν Herbart εἰς τὰς μηχανικὰς σχέσεις καὶ ἀλληλεπιδράσεις τῶν παραστάσεων.

Λόγω τῆς ἐντάσεως αὐτῶν αἱ ἀνόμοιαι παραστάσεις «ε κ κ ρ ο υ ο υ σ ι ν ἀ λ λ ῆ λ α ς» ὅπως καὶ ὁ Ἀριστοτέλης παρεδέχετο καὶ οὕτω προέρχεται ἡ κώλυσις, ἐξ ἧς, ὡς εἶδομεν, ἐπισκοτιζονται αἱ παραστάσεις καὶ ἐπικρατεῖ ἡ ἰσχυροτέρα ἐν τῇ συνειδήσει. Διὰ τῆς τοιαύτης ὁμοῦ ἀλληλεπιδράσεως τῶν παραστάσεων προέρχεται σύνδεσις τις αὐτῶν ἐν τῇ συνειδήσει, καθ' ἣν αἱ παραστάσεις συνδέονται πρὸς ἀλλήλας κατὰ δύο τρόπους: 1) αἱ μὴ ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας παραστάσεις (ὅπως λαμπρότης καὶ χροῶμα) συμπλέκονται, ἐφ' ὅσον ἀκωλύτως ἔρχονται εἰς τὴν συνείδησιν ἀμφοτέρωθεν. 2) αἱ ἀντίθετοι παραστάσεις ἀφομοιοῦνται πρὸς ἀλλήλας ἐφ' ὅσον δὲν κωλύονται ὑπὸ τρίτης τινός» (σελ. 22). Αἱ παραστάσεις ἀντικειμένον κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι συμπλοκαί, ὅπως καὶ αἱ συνδέσεις μεταξὺ συμβόλου καὶ σημασίας καθὼς λ. χ. λέξεως καὶ περιεχομένου ἐννοίας, ψηφίου καὶ ἀριθμοῦ. Ἀφομοιώσεως εἶναι μεταξὺ ἄλλων αἰσθητικαὶ σχέσεις καὶ ἀκολουθίαι, αἱ ἐννοιαὶ χώρου, χρόνου καὶ ἀριθμοῦ. Γνωρίσματα χώρου, διαδοχῆς κλπ. δὲν περιέχονται εἰς τὰς παραστάσεις καὶ τὴν συνείδησιν ὅπως ὁ Kant ἐνόμιζεν, ἀλλὰ σχηματίζονται ἐκ συνδέσεως τῶν παραστάσεων κατὰ τὸν Herbart.

Τὰ τῆς συνδέσεως τῶν παραστάσεων ὑπολογίζει ὁ Herbart μαθηματικῶς ὡς ἐξῆς: «Ἐκ δύο παραστάσεων P καὶ Π μετὰ τὴν κώλυσιν, τὰ ὑπόλοιπα αὐτῶν r καὶ ρ, ἀφομοιοῦνται ἢ συμπλέκονται. Πρέπει ὁμοῦ νὰ εὐρεθῇ ὁποῖαν τινὰ βοήθειαν ἢ μία ἐκ τῶν δύο παραστάσεων λαμβάνει ἀπὸ τὴν ἄλλην, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἤθελεν ὑποστῆ μεγαλειότεραν κώλυσιν; Λύσις: Ἐὰν λάβωμεν τὴν P ὡς βοηθοῦσαν, τότε ἡ βοήθεια αὐτῆς γίνεται διὰ τῆς δυνάμεως = r, ἡ ὁποία ἀφομοιοῦται πρὸς τὴν παράστασιν Π διὰ τῆς σχέσεως ρ : Π. Διὰ τοῦτο ἡ παράστασις Π διὰ τῆς P βοηθεῖται κατὰ $\frac{r}{\Pi}$ καὶ ἡ P λαμβάνει τὴν βοήθειαν ἀπὸ Π κατὰ $\frac{r}{P}$ ». Οὕτω συνδέονται ἀφομοιούμεναι ἢ συμπλεκόμεναι αἱ παραστάσεις ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ἐπισκοτιζονται. Ἡ ἐπάνοδος αὐτῶν εἰς τὴν φωτεινὴν συνείδησιν, ἡ ἀνάπλασις δηλαδὴ τῶν παραστάσεων, (ὡς κακῶς καθιερώθη νὰ λέγηται παρ' ἡμῖν ἀντὶ ἀποδόσεως) καθορίζεται μαθηματικῶς ἐπίσης παρὰ τοῦ Herbart. «Κατ' ἀρχὴν, λέγει, ἡ παλαιὰ παράστασις ἔρχεται εἰς τὴν συνείδησιν κατὰ τὸ τετράγωνον τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἔρχεται ὁ προκαλῶν αὐτὴν ἐρεθισμός, μάλιστα ἐὰν ἡ ἀντίληψις ἔρχεται αἰφνιδία. Κατὰ τὸν κύβον ὁμοῦ τοῦ χρονικοῦ διαστήματος, ἔρχεται ἐφ' ὅσον βαθμιαίως καὶ κατὰ διακοπὴν ἔρχεται ἡ ἀντίληψις». Πῶς συμβαίνει νὰ γνωρίζῃ πάντα ταῦτα ὁ Herbart τόσον ἀκριβῶς, εἰ-

ναι ἀπορίας ἄξιον, μάλιστα ἐφ' ὅσον δὲν πειραματιζέται, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ παρατηρήσεως ὑπολογίζει περὶ ψυχῆς καὶ παραστάσεων, τὰς ὁποίας κατ' ἀρχὴν περικαλύπτει διὰ τῆς ἄγνοίας. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁμοῦ πρόκειται περὶ ἐφαρμογῆς ἐμπειρικῶν κανόνων ἀναπλάσεως τῶν αὐτῶν, ἀντιθέτων καὶ ἀντιρατικῶν παραστάσεων, οὓς εἶδομεν καὶ παρ' Ἀριστοτέλει, ἦτοι ταυτότητος, ὁμοιότητος, ἀντιθέσεως καὶ ἀντιφάσεως λόγῳ συνδέσεως μηχανικῆς τῶν παραστάσεων. Ἡ συνείδησις τοῦ Ἐγῶ, ἦτοι ἡ αὐτοσυνειδήσια, παρίσταται ἐπίσης ἐκ τοῦ μηχανισμοῦ τῶν παραστάσεων, ὡς ἔβη: Αἱ συνδέσεις τῶν παραστάσεων παρουσιάζουσι σειρὰς τοιούτων. Αἰσὶ σειραῖ ὁμοῦ παραστάσεων διασταυροῦνται καὶ ἡ μὲν μία σειρὰ ἐνασχεῖ προσληπτικὴν ἰδιότητα, συνείδησιν, ἐνῶ ἡ ἄλλη εἶναι προσλαμβινομένη. Ἡ μία ἀποτελεῖ τὸ γινώσκον καὶ ἡ ἄλλη τὸ γινωσκόμενον, καὶ ἐπειδὴ τὸ σημεῖον διακρίσεως τῶν σειρῶν τούτων ἀπ' ἀλλήλων νοεῖται ὡς ἀνεξάρτητον τοῦ μεταβαλλομένου περιεχομένου τῶν σειρῶν, προκλιεῖται ἡ ἀντίληψις ἐνὸς διαρκοῦς ἐγῶ ἀντιπαματιασομένου πρὸς τὴν ἀλληλεπίδρασιν τῶν παραστάσεων. Ἐγῶ λοιπὸν εἶναι ἡ παρῴστασις τοῦ παριστάοντος καὶ ἡ διάκρισις τῆς προσλαμβινοῦσης παραστάσεως, ἀπὸ τῆς προσλαμβινομένης. Ἡ διάκρισις αὕτη, ὡς καὶ ἡ σύνδεσις, εἶναι «ἄμειστος ἐνέργεια ἢ ἐκδήλωσις τῆς ψυχῆς» ἡ ὁποία διὰ τῶν κοιλύσεων προσαρμόζεται «πάντοτε εἰς τὸ εἶδος καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἔρχονται εἰς αὐτὴν αἱ ἐντυπώσεις». Ἐκ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων κατὰ τὰς μηχανικὰς αὐτῶν σχέσεις καὶ ἀλληλεπιδράσεις προέρχεται ἡ μνήμη, ὡς πιστὴ ἀνίπλισις τῶν παραστάσεων κατὰ συνόχην, ἀκολουθίαν καὶ κατὰ χωρικὰς σχέσεις. Ἀλλὰ κατὰ τὴν πιστὴν αὐτὴν ἀνίπλισιν συμβαίνει λόγῳ ὀλιγοτέρας ἢ ἀνωμάλου ἐντάσεως τῶν σειρῶν παραστάσεων, νὰ προκληθῶσιν ἐκ τῆς σκοτεφνῆς συνειδήσεως καὶ ἄλλαι σειραὶ συγγενεῖς, ὅπότε διάφοροι σειραὶ ὑπὸ ἓνα εἰρμόν ἐνοῦνται καὶ ἡ ἀπόδοσις δὲν εἶναι πλέον πιστὴ κατ' ἀκολουθίαν καὶ τόπον, ἀλλὰ μεταβεβλημένη. Ἡ τοιαύτη μεταβεβλημένη ἀνίπλισις ὀνομάζεται φαντασία, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπικρατοῦσι σαιφεῖς παραστάσεις πλήρους ἐντάσεως προσλαμβινοῦσαι καὶ ἀφομοιωθεῖσαι ἐξ ἄλλων σειρῶν μέρη ἢ ὀλοκλήρους εἰρμούς παραστάσεων. Ὅπως οἱ μεγαλείτεροι ἐρεθισμοὶ διὰ τῆς ἐντάσεως αὐτῶν, οὕτω καὶ αἱ τοιαῦτα παραστάσεις ἀπασχολοῦσι τὴν ψυχὴν καὶ ἀπομονώνουσι τὴν συνείδησιν ἀπὸ παντὸς ἄλλου ἐρεθισμοῦ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλεῖ ὁ Herbart ἀκουσίαν προσοχὴν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἐκουσίαν, καθ' ἣν ἡ συνείδησις ἀπασχολεῖται εἰς ἓν εἶδος ἐρεθισμῶν ἢ παραστάσεων ἐνεκα τάσεων ἐξ ὑποσυνειδητῶν παραστάσεων αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσι τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν βούλησιν. Τῇ βο-

ηθεία δὲ τῆς ἀκουσίας καὶ ἔκουσίας προσοχῆς συμβαίνει ἢ πρόσληψις καὶ ἐπεξεργασία νέων παραστάσεων ὑπὸ παλαιῶν, καὶ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς λεγομένης αἰσθήσεως ἢ συνειδήσεως, σχηματίζονται σειραὶ παραστάσεων, ἐκ τῆς συντόνου ἀλληλεπιδράσεως τῶν ὁποίων πάλιν προκύπτει ἢ διανόησις ὡς γενικωτέρα μηχανικὴ ἀλληλεπίδρασις καὶ συσχετισμοὶ πολλῶν σειρῶν παραστάσεων καὶ γνωρισμάτων ὑπὸ μορφὴν ἐννοίας, κρίσεως καὶ συλλογισμοῦ.

Τὰ συναισθητήματα καὶ αἱ ἐπιθυμίαι, δὲν εἶναι κατὰ βάθος, παρὰ παραστάσεις ἢ ἀλλαγὰι καταστάσεων εἰς ἐκείνας τὰς παραστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἐκδηλοῦνται ταῦτα. Διάφοροι μηχανικαὶ σχέσεις ἐπιδρῶσιν ἐπὶ παραστάσεως τιγος ἐξ ἴσου ἢ ἀνίσως, κατ' ἀναλογίαν ἢ ἀντιστρόφως. Μετὰ τὴν οὕτω προκαλουμένην κώλυσιν τῆς παραστάσεως ταύτης, προκαλεῖται ἢ τάσις πρὸς ἐπάνοδον αὐτῆς εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν καὶ ἰσχύον. Ἡ τάσις λοιπὸν αὕτη δὲν εἶναι, παρὰ συναίσθημα, ἐπιθυμία καὶ ἀναλόγως τῆς ἰσχύος αὐτῆς, ὁρμὴ ἢ πάθος.

Οὕτω ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν παραστάσεων καὶ τῆς τάσεως αὐτῶν πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν συνείδησιν προκαλεῖται εὐαρέσκεια ἢ δυσαρέσκεια. Τὰ αἰσθητήματα καὶ αἱ ἀντιλήψεις συνοδεύονται ὑπὸ ὕλικῶν συναισθημάτων, τόνου τοῦ αἰσθητήματος προκαλοῦντος εὐαρέσκειαν, πρᾶγουσαν τὴν ἰσορροποῦσαν ἐν τῇ συνειδήσει κατάστασιν τῶν παραστάσεων, ἢ δυσαρέσκειαν προκαλοῦσαν ἀντιθέσεις καταστάσεων καὶ κωλύσεις. Ἐξ ἀφομοιώσεων ὁμοίων συναισθημάτων, ἢ συμπλοκῆς τῶν εὐαρέστων ἢ δυσαρέστων παραστάσεων αὐτῶν προκύπτουσι τὰ αἰσθητικὰ συναισθητήματα καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς καὶ τὰ λοιπά, ἦτοι οἰκογενειακά, κοινωνικά κλπ. Μεταξὺ συναισθημάτων καὶ ἐπιθυμίας κίμνει διάκρισιν ὁ Herbart, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνα μὲν χαρακτηρίζει ὡς ἤρεμον κατάστασιν κατὰ τὸ παριστάναι, τοῦτο δὲ ὡς προσδευτικὴν κίνησιν τοῦ παραστατικοῦ κύκλου. Ὁ σκοτεινὸς οὗτος ὀρισμὸς τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν ὅμως ἔρχεται εἰς ἀντίρρασιν πρὸς τὴν παραγωγὴν τούτων ἐκ τοῦ ὕλικῶς εὐχαρίστου ἢ δυσαρέστου, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὸ «Lehrbuch zur Psychologie»: «Ἡ ἐκ τὸς ἀμφιβολίας πραγματικότητος, ὅτι ἐπιθυμοῦμεν τὸ εὐχάριστον καὶ ἀποφεύγομεν τὸ δυσάρεστον, φέρει τὴν παρατήρησιν εἰς βάθος τι, διὰ τὸ ὁποῖον στερούμεθα κατάλληλον φῶς πρὸς ἔρευναν, ἢ μόνον ἀσθενῆ ἢ τινα ἀκτῖνα ἔχομεν». Ὅπως δὲ ποτε ὅμως ἀναγκάζεται νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ συνοδεῦρον αἰσθητήματα καὶ παραστάσεις συναίσθημα καὶ δικαιολογῶν τοῦτο διὰ τοῦ μηχανισμοῦ τῶν παραστάσεων παράγει ἐξ αὐτοῦ τὰς τάσεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας. Τὰς

ὁρμᾶς θεωρεῖ ὑποσυνειδήτητα συναισθημάτων συνοδεύοντα ὑποσυνειδήτους
 σειρὰς παραστάσεων ὁρισμένας καὶ κυριαρχούσας ἐπὶ τῆς συνειδήσεως.
 Πάθος δὲ ἐννοεῖ τὴν κόλυβιν καὶ τὴν ἀντίδρασιν πρὸς ἐλευθέραν ἀνο-
 δον εἰς τὴν φωτεινὴν συνειδήσιν τοιούτων παραστάσεων. Ἐφ' ὅσον δὲ
 κατὰ τὸν Herbart συναίσθημα καὶ ἐπιθυμία εἶναι ὅμοια κατὰ βάσιν,
 καὶ ἡ βούλησις τότε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι διάφορόν τι. Διὰ τοῦτο
 ὀρίζει αὐτὴν ὡς «ἐπιθυμίαν συνοδευομένην ὑπὸ τῆς πε-
 ποιθήσεως περὶ τοῦ κατορθωτοῦ αὐτῆς». Ἡ ἐπιθυμία εἶ-
 ναι ἄνευ πεποιθήσεως περὶ τοῦ κατορθωτοῦ καὶ διὰ τοῦτο δὲν προκα-
 λεῖ τὴν ἐνέργειαν καὶ πράξιν. Ἡ βούλησις ὅμως ἔχουσα ὑπ' ἑαυτὴν τὸ κα-
 τορθωτὸν ὁρισμένον σκοποῦ προκαλεῖ τὴν ἐνέργειαν καὶ πράξιν. Ὁ
 σκοπὸς αὐτὸς ἀντιπροσσωπεῖται περιστασιασιν εὐχάριστον προκληθεῖσαν ἐξ
 εὐχαρίστου συναισθήματος. Ἐφ' ἵσον δὲ εὐχάριστον καὶ δυσάρεστον
 διαφέρουσιν εἰς τὸν ἀτομικὸν βίον τῶν ἀνθρώπων, ἔπεται διὰ τοῦτο
 ὅτι καὶ ἡ βούλησις αὐτῶν εἶναι ἐλευθέρη ἐξωπηρετοῦσα τὸ εὐχάριστον
 καὶ ἀποφεύγουσα τὸ δυσάρεστον. Ἀλλὰ τὸ ἐπιδιωκόμενον εὐχάριστον
 καὶ τὸ ἀποφευγόμενον δυσάρεστον δὲν εἶναι ἄγνωστοι δυνάμεις ἢ τυ-
 φλαὶ εἴσεις. Εἶναι παραστάσεις καὶ μάλιστα σαφεῖς προκληθεῖσαι ἐξ
 ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἐν τῇ συνειδήσει καὶ καθορισθεῖσαι εἰς ὁρισμένας
 σειρὰς κρατούσας τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ νοῦς. Ἡ ἐπιδιώκουσα ἀρα
 τὴν πραγμάτωσιν τοιούτων παραστάσεων βούλησις ἐξιστάται ἐκ παρα-
 στάσεων γενικῶν κανονίζουσῶν τὰς πράξεις. Αἱ γενικαὶ αὗται παραστά-
 σεις καλλιεργούμεναι διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς ἀγωγῆς ἀποτελοῦσι τὰς ἠθι-
 κάς ἰδέας τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, ἀγίας, ἀνταποδόσεως, τελειότη-
 τος καὶ τοῦ δικαίου, ὧν τὸ σύνολον καὶ ἡ συμφωνία πρὸς τὴν βούλη-
 σιν καὶ τὴν πράξιν ἀποτελοῦσι τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα, ὅταν ὡς ἰσχυρό-
 τεραι κυριαρχήσωσιν ἐπὶ τῆς συνειδήσεως καὶ ἀποκρούσωσι πᾶσαν ἄλ-
 λην ἐπίδρασιν. Διὰ πάντα ταῦτα ἡ μὲν ψυχολογία ὑποδεικνύει διὰ τῶν
 περὶ παραστάσεων, συναισθημάτων καὶ ἐπιθυμιῶν θεωριῶν, τὰ μέσα
 καὶ τὰς μεθόδους πολλαπλασιασμοῦ καὶ καλλιεργείας τῶν παραστάσεων,
 ἡ δ' ἠθικὴ, ὡς ἐπιστήμη τῶν ἠθικῶν ἐλατηρίων καὶ τῆς βουλήσεως,
 τὸν σκοπὸν εἰς τὴν Παιδαγωγικήν. Ἡ ἐλευθερία βουλήσεως σημαίνει
 ἄλλωστε ἐξισφαλισμένην ἐπικράτησιν τῶν ἰσχυροτέρων παραστάσεων
 ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπιδράσεων καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Αἱ ἰσχυρότεραι παρα-
 στάσεις συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν διαρκοῦς ἐνδιαφέροντος πολυμε-
 ροῦς, τὸ ὅποῖον ὁ Herbart διαφεῖ κατὰ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἐν τῷ
 θρησκευτικῷ, κοινωνικῷ, αἰσθητικῷ κλπ. βίῳ καὶ αὐτὸ παρέχει τὰ ψυχο-
 λογικὰ στοιχεῖα συγκροτήσεως προγράμματος διδασκαλίας καὶ ἀγωγῆς.

Ἡ αἰσθητικὴ κατὰ τὸν Herbart ἀτηρίζεται ἐπίσης εἰς κρίσεις τῶν συναισθημάτων εὐαρεσκείας ἢ δυσαρεσκείας, ἄτινα, ὡς ἀγαθὸν καὶ κακόν, ἀποτελοῦσιν ἐπίσης ἀντικείμενον καὶ τῆς ἠθικῆς. Καὶ εἰς τὴν αἰσθητικὴν ὅμως αἱ κρίσεις περὶ ὠραίου καὶ μὴ, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν, ἀποκλείουσι τὰς ἀτομικὰς ἐπιθυμίας καὶ βουλήσεις τοῦ κρίνοντος.

Ἡ ψυχολογία τοῦ Herbart, ὡς εἶδομεν μέχρι τοῦδε, ἀναχωρεῖ ἐκ τινος ὑποθετικῆς καὶ ἀγνώστου ἀπλῆς ψυχικῆς ὑπάρξεως ἀναλογούσης πρὸς τὰς ἄλλας ὑπάρξεις μετ' ἀφαιρέσιν τῶν φαινομένων, τῶν σχέσεων καὶ τῶν ἐπιδράσεων αὐτῶν. Ὅπως αἱ ἄλλαι ὑπάρξεις καὶ πραγματώδεις οὐσίαι, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ διακρίνεται πρωτίστως διὰ τῆς ἀντιδράσεως πρὸς πᾶσαν ἔξωθεν ἐπίδρασιν καὶ ἐνόχλησιν χάριν συντηρήσεως τῆς ἀρχικῆς ἑαυτῆς καταστάσεως καὶ ἐμμονῆς εἰς αὐτήν. Ἐντεῦθεν προκύπτει τὸ φαινόμενον τῆς παραστάσεως, εἰς τὰς σχέσεις καὶ ἀλληλεπιδράσεις τῆς ὁποίας ἀναγράφεται ἡ διανόησις, τὸ συναισθάνεσθαι καὶ τὸ βούλεσθαι. Ἡ συνειδήσις ὀρίζεται λίαν γενικῶς καὶ ἀορίστως, ὡς «*σύνολον τῶν συγχρόνως ἀλληλεπιδρωσῶν ζωηρῶν παραστάσεων*». Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἐνότητα τῶν ψυχικῶν δυνάμεων ἐν τῇ ψυχῇ, ἀναγνωρίζων τὴν διανόησιν, τὸ συναισθημα καὶ τὴν βούλησιν, ὡς εἶδη καὶ τρόπους ἀλληλεπιδράσεως τῶν παραστάσεων ἐν τῇ συνειδήσει. Πράγματι ὅμως, λόγῳ τοῦ ἀκαθορίστου καὶ ἀσαφοῦς τῆς ἐννοίας, ἢ ὑπάρξεως καὶ ἀπλῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς, πρόκειται περὶ ὑποθέσεως ἀρχῆς τινός, ὑφ' ἣν ὡς ὑπὸ ἐνότητα καὶ ἀρμονίαν νὰ ἐννοῶνται αἱ τρεῖς ψυχικαὶ δυνάμεις ἢ ἐκδηλώσεις. Ἡ ἀρμονία ὅμως αὕτη ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὸν Πλάτωνα ἀκόμη, ὅστις προσπαθεῖ νὰ κανονίσῃ τὰς σχέσεις διανοητικοῦ, θυμικοῦ καὶ ἐπιθυμητικοῦ. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται μόνον εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν τῆς ψυχῆς καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐν τῇ φύσει ἐκδηλουμένης πραγματικότητος. Ἡ ἐν τῇ φύσει μηχανικὴ σχέσις καὶ ἀλληλεπιδράσις φέρει διὰ τῶν νόμων ἀδρανείας καὶ κινήσεως εἰς τὴν ἐννοιαν ὕλης καὶ οὐσίας, ἧς πρωτίστη ἐκδήλωσις εἶναι ἡ μηχανικὴ σχέσις καὶ ἀλληλεπιδράσις καὶ ἡ χημικὴ σύστασις τῶν ἀντικειμένων. Ὅπως λοιπὸν εἰς τὴν φύσιν, οὕτω καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν, πρόκειται περὶ ἀλληλεπιδράσεων ψυχικῶν οὐσιῶν καὶ περὶ μηχανικῶν αὐτῶν σχέσεων (στατικῆς καὶ δυναμικῆς) ἐκδηλουμένων εἰς τὴν παράστασιν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Herbart, τὸ στοιχεῖον ἐξ οὗ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα παράγονται. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὰς πραγματικὰς σχέσεις τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἡ ἐννοία τῆς ψυχῆς ὡς ὑπάρξεως πραγματικῆς, οὐδὲν τὸ πραγματικὸν φέρει ἐφ' ὅσον

ορίζεται ὡς ἀδρανές τι, ἄνευ χρόνου καὶ χώρου, ἄνευ τάσεων, ἄνευ ἐνεργείας. Ἡ μονάς τοῦ Leibnitz καὶ ἡ ψυχικὴ οὐσία τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ τοῦ Πλάτωνος λέγουσι θετικώτερα πράγματα. Ἡ γένεσις τῆς παραστάσεως, καίτοι δὲν χαρακτηρίζεται, ὡς «ἐναπομένουσα εἰκὼν μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ» φέρει μῦθα ταῦτα κατὰ τὸ ἀκατανόητον, διότι ψυχὴ ἢ ὁποῖα ἀντιθετὰ ἀπλῶς εἰς ἐπίδρασιν διὰ τὴν συντηρηθῆ εἰς τὴν κατάστασιν αὐτῆς, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παραγάγῃ νέον τι, νὰ ἀντενεργήσῃ; Ὁ μηχανισμὸς τῶν παραστάσεων καὶ ὁ ὑπολογισμὸς ὁ μαθηματικὸς αὐτοὶ δὲν σημαίνουν ἀκρίβειαν, διότι ἡ ἔντασις δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς διενθυναμμένη πρὸς τὸ ἀπείρως μέγα καὶ πρὸς τὸ ἀπείρως μικρόν, ἅτινα διὰ συμβόλων καὶ τύπων μαθηματικῶν εἶναι δυνατόν βεβαίως νὰ παρασταθῶσιν, δὲν δύνανται ὅμως νὰ διακριθῶσιν ἐν τῇ ζωῇ καὶ νὰ προσδιορισθῶσι δι' αὐτοπαρωτηρηθείας μάλιστα. Ἐὰν ἐπειραματικῶς ὁ Herbart, βεβαίως θὰ κατέληγεν εἰς ἄλλα ἀποτελέσματα. Παραδόξως ὅμως θεωρεῖ ἀδύνατον τὸ ψυχολογικὸν πείραμα καὶ ἐπιδίδεται εἰς τὸν μαθηματικὸν ὑπολογισμὸν καὶ μόνον. Αἱ δυσκολίαι αὐτὰ καὶ ἡ μηχανικὴ ὑπόθεσις περὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου, βεβαίως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ βοηθήσωσιν εἰς σαφέστερον καθορισμὸν καὶ τῶν ἄλλων ψυχικῶν φαινομένων, ὅπως τῆς συνειδήσεως, τοῦ ἔγώ, τῆς διανοήσεως, τοῦ συναισθήματος, τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς βουλήσεως. Λιὰ τοῦτο παντοῦ συναντῶμεν εἰκονικοὺς καὶ ταυτολογικοὺς ὁρισμοὺς ἑλλειπεῖς, ὥστε νὰ μὴ ἀξίξῃ κίεν τὸν κόπον νὰ υποβάλωμεν αὐτοὺς εἰς σοβαρὰν κριτικὴν, διότι ὅταν ἡ βίσις εὐρεθῆ σφαιερὰ καὶ τὸ ὅλον σύστημα τῆς ψυχολογίας συμφωνοῦν πρὸς τὴν βίαν θὰ εἶναι σφαιερὸν. Ὁ Herbart ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως δὲν ἔλυσε τὰ προβλήματα τὰ ψυχολογικά. Τὰ ἐμηχανοποίησεν ἀπλῶς διὰ συνθετικῆς μεθοδικῆς κατευθύνσεως μεταξὺ ἰδεαλισμοῦ καὶ ὀλισμοῦ.

Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως αἱ σπουδαιόταται ἐπιστημανικαὶ ὑπηρεσίαι τοῦ Herbart πρὸς τὴν ψυχολογίαν, εὐρίσκονται εἰς τὴν προσπάθειαν μὲν συστηματοποίησεως τῶν θεωριῶν περὶ ψυχικῶν φαινομένων ὑπὸ εἰδικὴν ἐπιστήμην τὴν ψυχολογίαν, εἰς τὴν ἐφαρμογὴν δὲ τοῦ μαθηματικοῦ ὑπολογισμοῦ, ἢ ὁποῖα ἀπέτελεσεν ἐπίσης ἀσχὴν ἐμβαθύνσεως καὶ μελέτης, καὶ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ψυχολογίας ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας, πρῶγμα τὸ ὁποῖον ἀνέψωσεν καὶ πρακτικῶς τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν καλλιέργειαν καὶ μελέτην αὐτῆς, εἰς τὴν συστηματοποίησιν τέλος καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν σχέσεων τῆς ἐπιστήμης ταύτης πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, μεταρρυθρικὴν καὶ πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμης.